

SOKRATES VE J.-P. SARTRE FELSEFESİNDE İNSAN

Doç. Dr. Bilâl DİNDAR

Bu yazıda işlenecek konu, çok farklı dönemlerde yaşamış olan iki filozofun bazı konulardaki düşünceleri arasında bir benzerlik, bir bütünlük var mıdır, veya J. -P. Sartre'ın «...evrensel insan kavramının belli başlı niteliği, bu insanın hiç bir özel çağa girmeyişi ve Louisiana zencilerinin alinyazısı karşısında, Spartacus devrindeki esirlerin alinyazısına duyduğu heyecan kadar, ne eksik ne artık, tam o kadar heyecanlıdır. Evrensel insan evrensel değerlerden başka bir şey düşünemez; insanoğlunun geri alınmaz haklarının katıksız ve soyut bir olumlamasıdır.»¹ şeklindeki düşüncesinde anlatılan evrensel insan tanımına bu iki filozof, hangi dereceye kadar uyabilmiştir sorusudur. Platon'a göre «sonsuz ve ölümsüz olanı anlayabilen yalnız filozoflar olduğuna göre»² sonsuz ve ölümsüz olanı bazı konularda, bazı filozofların aynı düşüncede olmalarından daha tabii bir şey olmaz. «Sokrates ve J. -P. Sartre felsefelerinde insan» adı altında sunulan bu yazının adından da anlaşılacağı gibi, çok farklı çağlarda yaşamış, yukarıda adları anılmış olan iki filozofun, felsefenin ölümsüz ve ana problemlerinden biri olan «İnsan» konusunda ulaştıkları değişik veya ortak noktalar üzerinde durulacaktır.

Perikles'in gayretleriyle en büyük kültür merkezi durumuna dönüştürülmüş olan Atina'da M.Ö. IV yüzyılda yaşamış bulunan Sokrates, gençlik çağında, o dönemin bilim çevresince âdet olmak üzere, fizik bilimiyle uğraştığı, hatta Anaxagoras'tan ders aldığı bilinmektedir. Ne var ki, bu alanın gerçeğe ulaşma hususunda onu tatmin ettiği pek söylenemez. Hatta bilim erbabı ile, Aristoteles'in ifadesiyle tabiatçılarla alay ettiği rivayet edilmektedir. Sokrates'e göre onlar; «Birbirlerine deli gözü ile bakarlar. Bunlardan bazılarına göre, var olan bir tek değil, sonsuz

1) J. -P. Sartre; Edebiyat nedir! Çev. B. Onaran, İstanbul, 1967, s. 75.

2) Eflatun; Cumhuriyet, Çev. M.S. Engin, kitap VI. İstanbul 1950. s. 135.

şeylerdir. Bir kısmı; her şeyin doğup öldüğünü iddia ederken, diğerleri hiç bir şeyin hiç bir zaman doğup yok olamayacağı fikrinde ısrar ederler. Bilginler doğa olaylarını kavramak isterler, ama istedikleri zaman yağmur yağdırıp, yel estirebilirler mi? İnsanın aklı Tanrı işlerine ermez. Kaldı ki, Tanrılar, İnsanlardan gizlediklerini açıklamak isteyenlerden hiç hoşlanmazlar»³. Bu düşüncede olan Sokrates'e göre «o halde neyi incelemeli? Tanrıların işlerini değil, insanların işlerini, doğayı değil, insan ruhunu»⁴ incelemeli.

Doğayı incelemek gereksizdir iddiası günümüzde elbetteki oldukça gülünçtür; fakat yukarıdaki alıntının yapılmasının gerçek sebebi; felsefe tarihinde «İnsan»ın ilk defa Sokrates tarafından ön plana çıkarılmış olmasıdır. Ciceron'un deyimiyle felsefeyi gökyüzünden yeryüzüne indiren Sokrates, insanların esas görevini yeryüzündeki hayatın daha akıllıca ve daha neşeli bir şekilde nasıl düzeltmek lâzım geldiğini düşünmek, öğrenmek ve bilmekle görmektedir. İnsanların hiç bir zaman bilimin dışına itilmesine rıza göstermeyen Sokrates, bilimin insana hizmet ettiği sürece değerli olduğunu, kapalı bir şekilde ileri sürmektedir. «Bilimler; insana asla bir araç ve sadece uzayda yer tutan bir varlık, bir madde gözüyle bakmamalı; insan, kendi amaçlarını gerçekleştirecek bir ham madde olarak kullanılmamalıdır. Kabul etmek lâzımdır ki: —Bilim için bilim!— sözü gerçek değildir ve böyle anlayışa insanlık âleminde yer verilmemelidir. Bilim insan içindir! Bilim; insanın emrinde ve hizmetinde bulunmalı, onun hizmetçisi olmalıdır. —Bilim bilim içindir— sözü; bilimsel hiç bir değer taşımayan iskolastik «görenekçi, şekilci ve hatta tutucu anlam taşıyan bayağı bir terimden başka bir şey değildir»⁵. Grigoriy Petrov, Sokrates'in bilim ve insan hakkındaki düşüncelerini bu şekilde özetliyor.

Aynı şekilde, bir kaç yüzyıldan beri kültür merkezlerinden biri olma özelliğini korumuş olan Paris'te yaşamış, çağımızın ne düşünür ne de edebiyatçısı olarak en büyüğü olmamakla birlikte, yüzyılımızın gizli akıntısından birşeyler onda dile geldiği için, en büyüleyici olan Sartre⁶, tabiat bilimlerine değil de beşeri bilimlere; özellikle de insana ve onun özgürlüğüne önem vermiştir. Felsefesinde yaptığı varlık ayırımında ki «Kendisinde varlık» (être en soi) ve «kendisi için varlık» (être pour soi) ayırımında, «Kendisinde varlık»ı tabiat bilimlerinin konusu olan varlık şeklinde anlamamak gerekir. Burada amaçlanan var-

3) Charles WERNER; La Philosophie greque, Payot, Paris, 1968, s. 45.

4) Aynı eser, s. 46.

5) Grigoris, Petrov; Sokrat ve insanlar, Çev. Hasip A. Aytuna İstanbul. 1973, s. 13.

6) Walter Biemel; Sartre, Çev. Veyssel Atayman İstanbul, s. 214.

lık; Fichte'nin «Ben olmayan şey» dediği obje, kısaca düşünilen şey veya başka bir deyişle düşünenin (Sujet) düşündüğü (objet) şeydir.

Heidegger'in «insanın olmadığı yerde dünyanın realitesi yoktur» düşüncesinin etkisi altında kalarak söylediği: «...insan olarak yaşamak demek, olgusal olanı bir anlam tasarının içine almak demektir. İnsan ne kendi varlığının, ne başkasının varlığının, ne de dünyaya ait olan nesnelere varlığının nedeni olmamakla birlikte, gerek kendi varlığının gerekse kendi dışında kalan varlıkların anlamlarına ilişkin karar vermek, bu anlamları belirlemek ona düşer»⁷ ifadesiyle Sartre'in insana ne kadar önem verdiği ortaya çıkmaktadır.

Delf tapınağındaki «Kendi Kendini Tanı» sözünü ilke olarak kabul eden Sokrates, Tanrı insanlara başka bir atsineği gönderinceye kadar, hergün her yerde bir atsineği gisi, insanları dürterek, azarlayarak, insanın kendi kendini sorguya çekebilmek, doğruyu bulma sanatını, durup dinlemeksizin vatandaşlarına öğretmek, ilerlemeye, onları kursosuz hale getirmeye çalışıyordu. Kendilerine saygı ve sevginin eksiksiz olduğunu, fakat doğru bildiği konularda Tanrı'dan başka hiç kimseye boyun eğmeyeceğini, ömrünün ve kuvvetinin bulunduğu müddetce de felsefe ile uğraşmaktan, karşısına çıkan herkesi yöneltmekten, felsefeyi öğretmekten vaz geçmeyeceğini Atinalılara haykıran Sokrates, bütün bu görevi, ilâhi bir görev olarak kabul ediyordu. Bili mi erdem olarak kabul eden ve mutluluğu; doğru ve adil olana ayıran Sokrates'in amacı; insana yalnız kendi sorumluluğunu değil, açık olmamakla beraber başkalarınınkini de ona yüklemektedir.

Bütün yaşamı boyunca, hep kendini tartışma konusu yapmayı, kendini yeniden gözden geçirmeye sürdürmüş olan Sartre, felsefesinde sorumluluk problemine oldukça önemli bir yer vermektedir. «İster kızamık olsun ister nezle, suçlu olduğunu kabul etmeksizin hastalığa yakalanmazdım: uyanıklık göstermemiş, palto giymeyi, boyun atkısı takmayı unumuşum. Evreni suçlamaktansa kendimi suçlamayı yeğ tutarım hep; saflıktan değil; her şeyin yalnızca kendimden geldiğine inanmak için»⁸ sözü ile, basit bir şekilde de olsa insanın kendisi ile ilişkisini her şeyden yalnız kendisinden sorumlu olabileceğini ileri süren Sartre; dar çevremizden çekip çıkarması ve sorumluluk bindirmesi gereken olaylar yalnızca atom savaşı ve sonuçları değildir elbette; uzak bir diyarda bir insan haksız yere yargılanıyor ya da hüküm giyiyorsa, bu sonuç sorumluluğuna biz de ortağızdır; hele bize ne kadar

7) Aynı eser, s. 154-155.

8) J.-P. Sartre; Sözcükler, Çev. Bertan Onaran, İstanbul 1969 II. Baskı, s. 170.

çok kulak veriyor, sözümüz ne kadar çok geçiyor, sesimiz ne kadar uzağa ulaşıyorsa sorumluluğumuz o kadar büyüyor, artıyor demektir» sözü ile de, insanın başkasına karşı da sorumlu olduğu söylenmektedir.

J.-P. Sartre, varoluşçuluk felsefesinde, insana sorumluluk yükleyebilnek için, klasik felsefe tarihinde alışıla gelen «önce cevher sonra araz gelir» düşüncesini adeta tersine çevirerek, yalnız insan için, önce varoluş sonra özün geldiğini ileri sürmektedir, ve şöyle söylemektedir: «...gerçekten de varoluş özden önce geliyorsa, insan ne olduğundan sorumludur öyleyse, işte varoluşçuluğun ilk işi de insanı kendi varlığına kavuşturmak, varlığın sorumluluğunu omuzuna yüklemektedir. Ne var ki, —insan sorumludur— derken, yalnızca —kendinden sorumludur —demek istemiyoruz»⁹. Bu düşüncesini «Ne yalnızlık: iki milyon (1963 yılındaki tahmini dünya nüfusu) insan uzanmış yatmış, ve ben onların üstünde, tek gözcüyüm»¹⁰ sözüyle destekleyen Sartre, Sokrates'te olduğu gibi, bize, yalnız kendi sorumluluğumuzu değil, başkalarının da sorumluluğunu yüklemektedir. Kısaca söylemek gerekirse; bu iki düşünür'e göre insan kendinden sorumlu olduğu kadar başkalarından da sorumludur.

İnsanın gerçeği bilme tutkusu, felsefenin ölümsüz problemlerinden biridir. Bir olan, hiç bir zaman değişmeyen ve herkes tarafından doğruluğu tartışmasız olarak kabul edilen bir gerçek, bir hakikat var mıdır? Filozoflar tarafından değişik şekillerde cevaplandırılan bu sorular, elbetteki Sokrates ile J.-P. Sartre'ı da meşgul edecektir.

Sokrates, biraz da Sofistlerin, özellikle Protagoras'ın «insan her şeyin ölçüsüdür» düşüncesine yakın bir anlatımla, görünüş âleminde (le monde visible) tek bir gerçeğe ulaşamayacağını söylemektedir. Platon'un «Phaidon» adlı eserinde gerçek (la vérité) şu şekilde anlatılmaktadır: «Ten bizi her neviden istekler, tutkular, korkular, kuruntularla, bir türlü saçınalıklarla doludur, öyle ki haklı olarak denildiği gibi, bir an olsun gerçekten düşünmek olmaz. Kavgalar, geçimsizlikler, çabalamalar yalnız tenden ve onun istekleirnden değil de nereden geliyor? Bütün bunlar mal ve para hırsından çıkıyor. Bizi mal ve para biriktirmeye zorlayan sebep ise, ihtiyaçların kölesi bulunduğumuz tendir. İşte bunun için felsefeye ayıracak boş zamanımız kalmıyor. Fakat işin asıl kötüsü ten bize biraz zamanda bir şeyi incelemeye koyulsak

9) J.-P. Sartre; Varoluşçuluk Çev. A. Bezirci İstanbul 1980, s. 57-58.

10) J.-P. Sartre; Sözcükler s. 133.

araştırmamıza durmadan karışır, bizi yanıltır, şaşırtır ve hakikati görmemize engel olacak şekilde bizi felce uğratar. Bundan ötürü bir şeyi gerçek olarak bilmek istiyorsak, tenden ayrılmamız, yalnız ruhla nesnelere kendiliklerinden temaşa etmemiz gerekir, bunu artık biz iyice anladık: İşte ancak o zamandır ki, kendisine o kadar aşık olduğumuzu söylediğimiz bilgelige belki kavuşmuş oluruz; fakat daha hayatta iken değil, uslamammanın gösterdiği gibi, öldükten sonra, gerçekten tenle beraber bulundukça arıklığı içinde öğrenmek mümkün değildir, ya da onu yalnız ölümden sonra elde edeceğiz, çünkü tenden ayrılan ruh ancak o zaman kendi kendisiyle kalır; daha önce buna imkân yoktur...»¹¹

J. -P. Sartre, yukarıdaki probleme farklı cevap vermiş gibi görünüyor ise de, esasında Sokrates'ten, özellikle Sofistlerden pek farklı bir şey söylemiyor. Çünkü, gerçeğin zaten anlamsız olduğunu söyleyen J. -P. Sartre, başlangıç noktasında, şuurun dışında hiç bir hakikati (vérité) kabul etmiyor. «Düşünüyorum, o halde varım» sözü kendi kendisini yoklayan şuurun mutlak hakikatından başka bir şey değildir¹². Ona göre gerçeğin durmadan yeniden bulunması gerekir, çünkü o sonsuzdur. Ama bu, bizim bir takım doğrular elde edemeyeceğimiz anlamına gelmez. Doğrunun bütününi yakalayamayız, ona ulaşamayız, fakat ona erişilir olduğunu sezinleriz. «Algılarımızın her biri, insanı gerçekciliğin —keşfettirici— olgusunu, yani varlığın bu gerçeklik aracılığıyla —var olduğunu— şeylerin insanoglu aracılığıyla ortaya çıktığı konusunda bilince erişle birlikte; bizim yeryüzünde bulunuşumuzdur ilişkileri çoğaltan, şu ağaçla şu gök parçasını bir araya getiren biziz; bizim sayemizde binlerce yıldır ölü duran şu yıldız, ayın şu parçası, şu karanlık nehir bir manzaranın birliği içinde ortaya çıkar; engin toprak parçalarını düzene sokan arabamızın, uçağımızın hızıdır; edimlerimizden her birinde dünya yeni bir yüzle çıkar karşımıza, ama bizler varlığı bulup ortaya çıkaran aygıt olduğumuzu bildiğimiz kadar, bu varlığın yapımcısı olmadığımızı da bilmekteyiz. Sırtımızı döndüğümüz zaman, şu manzara kanıtsız kalıp o karanlık sürekliliği içinde yitip gidecektir. Ama yalnız karanlığa gömülecektir: onun hiçleşip gideceğini sanacak kadar çılgın insan yoktur herhalde. Hiçleşip gidecek olan biziz, toprak yeni bilinç gelip de kendini uyandırana dek baygın uykusuna devam edecektir. Böylece, —gizleri bulan bir varlık olduğumuzu, ama aynı zamanda bulup ortaya çıkardığımız şeye oranla daha önemsiz kaldığımızı biliriz»¹³.

11) Platon; Phaidon, Çev. S.K. Yetkin -H.R. Atademir, Ankara 1963 s. 19-20.

12) J. -P. Sartre; L'existensialisme est un Humanisme, Nagal, Paris, 1970, s. 64.

13) J. -P. Sartre; Edebiyat nedir? s. 38-39.

İnsanın en büyük hayallerinden biri de; bu dünyada gerçekleşmesi mümkün olmayan ölümsüzlük, veya ebedi olarak kalmak isteğidir. Dünya sevgisinden daha çok, muhtemelen, ölüm korkusundan ileri gelen bu istek, her insanda farklı derecede de olsa bulunmaktadır. Bu edebiyatçılar tarafından, diğer anlatım türleriyle beraber «Gılgamış Destanı»nda olduğu gibi destan olarak anlatılmış, filozoflarca farklı şekillerde dile getirilmiştir.

Antik Çağda, «Sonsuzluk» kavramı pek fazlaca kullanılmamakla beraber «...Öleceğim diye öfkelenmiyorum, çünkü ölümden sonra, bir şeyin olduğuna kuvvetle umudum vardır»¹⁴ diyen Sokrates, sonsuzluk veya başka bir ifadeyle ölümsüzlük duygusunu, sorumlulukla bir araya getirerek «ölüm iki şeyden biridir; ya bir hiçlik, büsbütün şuarsuzluk halidir; yahut da, herkesin dediği gibi, ruhun bu dünyadan ayrılarak başka bir dünyaya geçmesidir. Ölüm bir şuarsuzluktur, deliksiz ve rüyasız uyuyan bir kimsenin uykusu gibi bir uyku ise, o ne tam bir kazançtır!... ama ölüm bizi bu dünyadan başka bir dünyaya götüren bir yolculuk ise herkesin dediği gibi, bütün ölenler başka dünyada yaşıyorlarsa, yargıçlarım, bizim için, bundan büyük ne iyilik olabilir?... Hepsinin üstünde burada olduğu gibi öteki dünyada da öz ve yanlış bilgeliği araştırması ilerletebileceğim.»¹⁵, ayrıca; »ölüm, ruhun tenden ayrılmasından başka bir şey mi?... Ölüm adını verdiğimiz şey, bir yandan tenin ruhtan ayrılarak kendi kendine kalması, öbür yandan ruhun tenden ayrılarak kendi kendine var olmağa devam etmesi değildir?»¹⁶ şeklinde anlatılmaktadır.

İnsanların talihsizliğini, onların zamana bağlı oluşlarında gören J. -P. Sartre, ebedilik veya ölümsüzlük kelimeleri ile şöhret kelimesini eş anlamda kullanıyor. Meşhur olan kişi, hayatta olsun veya ölmüş olsun, insanlara kendisinden bahsettirebilen kişidir ve kendisinden bahsedildiği müddetçe o kişi ölümsüzdür. Atheist olduğunu açıkça ifade etmiş olan J. -P. Sartre için, dindar Sokrates gibi, elbetteki ruhun ölümsüzlüğü söz konusu olamaz. O, otuz yaşlarında iken ölümsüzlüğüne gerçekten inanmış idi (Hangi tür ölümsüzlüğe inandığını pek açıklamıyor, fakat kendi felsefesi bütünüyle göz önünde tutulursa, beden veya ruhun ölümsüzlüğüne değil de, kendisinden bahsettirme yönünden olan ölümsüzlüğe inandığı söylenebilir). Fakat yetmiş yaşlarında artık ölümlü olduğunu (beden ve ruh yönünden olsa gerek), ancak ölümünden sonra, kendi tahminine göre elli yıl insanlar kendisinden bahsedecelkeri için, elli yıllık ölümsüzlüğü tadacağını söylüyor. Üç ciltlik «Hürriyet Yolları»nın «Uyanış» adlı romanında, insanların kendile-

14) Platon; Phaidon s. 13.

15) Platon: Sokrates'in Müdafaası, Çev. Niyazi Berkes İstanbul, 1986, s. 86.

16) Platon; Phaidon, s. 15.

rinden daha uzun ömürlü olan şeylere karşı kıskançlıklarını, henüz yedi yaşlarında iken dişi amcası Jules'in bekleme odasında yalnız oturan Mathieu'ya, J. -P. Sartre şöyle söylettirmektedir: «Masanın üzerinde yırtık mecmualar ve papağan pençeleri gibi kulplu gri-yeşil güzel bir Çin vazosu vardı; Jules amca bu vazonun üçbin yıllık olduğunu söylemişti. Mathieu, elleri arkasında, vazoya yaklaşmış ve bu üçbin yıllık duygusuz vazonun karşısında küçük bir ekmek kırıntısı olmak korku vericiydi. Ona sırtını dönmüş ve aynanın karşısında, gözlerini şaşılattmış, burnunu çekmiş, ama bir türlü eğlenememişti. Sonra birdenbire yeniden masanın başına gelmiş, oldukça ağır olan vazoyu kaldırmış ve parkenin üzerine fırlatmıştı; içinden, öyle gelmişti, az sonra da örümcek ağı kadar hafif hissetmişti kendini. Porselenin parçalarına hayran hayran bakmıştı; Bu elli yıllık binanın duvarları arasında binlerce yıllık, vazoya birşey olmuştu; saygısız ama gün ışığı kadar gerçek bir şey: —Bunu yapan benim— diye düşünmüştü. Kendisini gururla dünyadan kurtulmuş bağısız, ailesiz, köksüz hissetmişti, dünyanın ka-buğunu çatlatan inatçı bir fırlatıştı sanki bu»¹⁷. Burada yapılan alıntı çok açık olduğundan açıklamaya gerek yoktur herhalde. Ancak, elli yıllık binanın duvarları arasında, binlerce yıllık güneşin altında, üçbin yıllık vazoyu, yedi yaşındaki çocuk kırıyor ve bundan son derece gururlanıyor, hiç bir zaman üçbin yıllık ömrüne ulaşamayacak olan bir insan, hatta yedi yaşında bir çocuk, üçbin yıllık vazoyu kırabiliyor ve ondan daha üstün olabiliyor. Bununla, kendini gururlu, dünyadan kurtulmuş, bağısız ailesiz, köksüz hissetmişti ve bu şekilde ölümsüzlüğe ve ölümsüz olması gereken «Üstün insan» anlayışına biraz daha yaklaşabilmişti. Çünkü, ona göre «üstün insan»; bütün inançlardan ve başegmelerden kurtulmuş, ailesiz, vatansız, dinsiz, mesleksiz, hiç bir şeye bağlı olmayan ve kendini hiç bir şeye bağlamaması gerektiğini bilen insandır¹⁸. J. -P. Sartre'in bu anlayışı «üstün insan»a değil de «anarşist insan» tanımına uymaktadır gibi gözüküyor ise de, esasında felsefesinin bütünlüğü gözönünde tutulursa, bu, pek de tutarsız bir anlayış değildir. Çünkü, dindar varoluşçularda olduğu gibi, atheist J. -P. Sartre'in felsefesinde de insanın kendini aşması meselesi vardır. Başta Kierkegaard'da olmak üzere, diğer inanan filozoflarda da; kişi kendi kendini Tanrı'ya teslim ederek dünyaya ait bedeni (Sufli) isteklerini aşar, Ulvi olanlara yönelir ve daima iyiye, güzele, doğruya, kısaca; mükemmelle doğru yol alır ve bu şekilde gerçek hürriyetine ulaşır. Atheist filozofların önemli temsilcisi olan J. -P. Sartre, insanın

17) J. -P. Sartre; Uyanış, s. 66-68.

18) J. -P. Sartre; Sinekler, Çev. S. Hilav, İstanbul 1965, s. 16.

kendini aşması meselesini muhakkak mükemmele doğru olur şeklinde almıyor. Ona göre insan, —varoluş öz'ünden önce geldiği için, yaşayarak tecrübe sahibi olarak öz'ünü oluşturmaya veya öz'üne ulaşmaya çaba gösterir. Kişi, öz'ünü ne şekilde gerçekleştirebilirse, o şekilde hedefe ulaşmış olur. Kısaca, J. -P. Sartre, önceden tayin edilmiş mükemmel olan bir hedefi kabul etmiyor. Kişi tarafından hayatta ulaşılabilecek nokta, mükemmel olabileceği gibi, hiç de mükemmel olmayan bir nokta da olabilir. Kişi, kendisini, tasarlayacağı ve icraa edeceği projelerle gerçekleştirdiği için, kendini aşmasının yönü, yalnız ileriye doğru değil, projesine bağlı olarak dört tarafa da olabilir. Bunun için de, J. -P. Sartre'in felsefesinde ölümsüz olma veya uzun zaman kendinden bahsettirme bakımından, «üstün insan» ile «anarşist insan» benzer tanıma girebilir.

Anaxgoras'a göre; her şeyin esasını oluşturan elemanlar (Spermata) yaratılmamış olup sayı bakımından sonsuzdurlar. Bu sıfatlara sahip olan bu elemanlara ilk hareketi verip, oluşu başlatan Akıl (Nous)dır. Nous, hiç birşey ile birleşmeyi kabul etmeyen, maddi olan her şeyin en zarifi ve en sade olanıdır. Bu şekilde, kısaca özetlenebilen Anaxgoras'ın felsefesinde ki akıl (Intelligence) veya zeka teorisine Sokrates hayran kalır, çünkü o, herşeyin emredicisi ve düzleticisidir, ancak ilke olarak bu akli koyduktan sonra, o'na hiç birşeye müdahale ettirmemesi, bir başka deyişle, o'nu pasifize etmesi yüzünden Sokrates, Anaxgoras'tan ayrılmaktadır. Çünkü Sokrates'e göre; var olan her şey, bir aklın, iyi ve bilgili bir mutlak varlığın eseridir. Evreni yönelten bu yüce akıl'ı Sokrates, insanda imaj olarak buluyor. Diğer bütün varlıklara göre, insanın üstünlüğü; ve evrensel aklın bir parçası olan ruha sahip olmasındandır. Sokrates'in bütün felsefesini, tek bir cümle ile özetlemek mümkündür; ruh, Mutlak Varlığa Ulaşmaya, O'na benzemeye çalışır. Delf tapınağının kapısında yazılı olan, «kendini bil» yazısının derin anlamı budur. İnsan, kendisini tanımak için, ruh yönünden Tanrı'ya benzer olduğunu anlamalıdır.

J. -P. Sartre, inkârcılığının, daha açıkcası Tanrı - tanımazlığının büyük bölümünü, Dostoyevski'nin o ünlü «Eğer Tanrı yoksa herşey yapılabilir» şartlı önermesinden olumsuz hüküm çıkararak «Tanrı yoktur herşeyi yapılır» hükmüne dayandırmaktadır. Çünkü, ona göre, Tanrı inancı; insana sorumluluklarını unutturup onu kadercilik anlayışına götürdüğünden, insanın hürriyeti için tehlikelidir. Bunlar, J. -P. Sartre'in olgunluk dönemindeki düşünceleridir. Oysa ki onun, çocukluk - gençlik ve yaşlılık döneminde, Tanrı hakkında düşünceleri biraz farklıdır: «Oniki yaşlarımda olduğum sıralarda, ailemin biraz

kent dışındaki bir yerde villa kiralamış oldukları La Rochelle'de güzel bir gün, sabah vakti, kız lisesine giden komşularım üç Brezilyalı kızla, küçük Machodo'larla birlikte tramvaya binmek için kendilerini bekliyordum. Hazır olmalarını bekleyerek topu topu bir kaç dakikacık evlerinin önünde geziniyordum ki, bu düşünce birden kafama saplanıverdi, nereden geldi, nasıl o an beni yakaladı bilmiyorum; birden kendi kendime şöyle dedim: Tanrı yok be! kuşkusuz daha önce Tanrı konusunda yeni düşünceler edinmiş olmalıyım ve sorumu kendime göre çözümlenmeye başlamış olmalıyım. Ama her ne hal ise işte o gün küçük bir içe doğuş biçimde bunu çok iyi anımsıyorum, kendi kendime —Tanrı— yoktur dedim. Bunda çarpıcı olan, benim bunu önceki yaşımda düşünmüş olmamdır ve o gün bu gündür ben bu soruyu kendime bir daha sormadım, yani altmış yıl boyunca¹⁹. J. -P. Sartre, bir başka yerde de şöyle yazıyor: «Beni inançsızlığa doğmaların çatışması sonunda değil, büyükbabamla büyükannemin ilgisizlikle: i yüzünden vardım. Bununla birlikte inanıyordum; gecelikle yatağımın kenarına diz çöküp, ellerimi birleştirip, her gün dua ediyordum, ama gittikçe daha seyrek düşünüyordum Tanrı'yı»²⁰. Bu düşünceye zıt imiş gibi görünen, fakat, esasında bunu destekleyen, bir diğer düşüncesi de «Dini sezinliyor, umuyordum, ilaç oldu. Dini benden esirgemiş olsalardı benden kendimi yaratırdım. Esirgemiyorlardı benden, Katolik inancıyla yetiştirilmiştim, Yaradan'ın beni kendi şanı için yarattığını öğrendim; hayal edebildiğimden daha fazlasıydı bu, ama, sonraları, bana öğretilen bu modaya uygun Tanrı'da ruhumun beklediği Tanrı'yı bulamadım; bana bir yaradan gerekliydi, onlar bir büyük patron veriyorlardı; her ikisi birdi, ben bunu biliyordum; bu söz'den yapılmış put'a isteksizce hizmet ediyordum ve resmi öğretiyi kendi inancını aramaktan tiksindiriyordu beni, ne talih! güven ve mutsuzluk. Tanrı'nın yeşereceği ve en uygun toprak durumuna getiriyordu ruhumu; bu yanılma olmasaydı, papaz olacaktım. Ama ailem Voltaire çağı yüksek kentsoylu sınıfına ve toplunun bütün katlarına yayılmak için bir yüzyıl harcayan —Hıristiyanlıktan uzaklaştırma— akımının etkisini almıştı²¹.

Yapılan alıntılar, J. -P. Sartre'ın uzun bir ilâhiyat araştırması sonunda değil de, belki yanlış alınan bir eğitim öğretim, veya bekleneni bulamama sonucu olarak, istediğinin aksine, Tanrı -tanınamazlığa ulaş-

19) Simone de Beauvoir; Veda Töreni ve Jean-Paul Sartre'la söyleşiler, Çev. Altınova-B. Kayihan, İstanbul, 1983, s. 577.

20) J. -P. Sartre; Sözcükler, s. 73.

21) J. -P. Sartre; Sözcükler s. 70.

miş olduğunu açıkça göstermektedir. Bu şekilde Tanrı - tanımazlığı kabul etmiş olan J. -P. Sartre, Simone de Beauvoir için boşluğu dolduruyordu. Çünkü, ona göre: «...tüm büyük filozoflar az çok dinsel inanç sahibidir. Bu farklı dönemler için farklı anlamlara gelmekle Spinoza'nın Tanrı'ya inancı Descartes'in ya da Kant'inkiyle aynı değildir. Fakat bana öyle geliyor ki büyük bir Tanrı-tanımaz, ama gerçekten Tanrı-tanımaz felsefesinin, felsefe alanında yeri boştu. Ve işte bu yönde çalışmaya çaba göstermek gerekiyordu şimdi»²², ve bu yönde boşluğu doldurmak için de, ona göre, J. -P. Sartre çaba gösterdi. Simone de Beauvoir için, felsefe alanında yeri boş olan bu kısım J. -P. Sartre, Tanrı - tanımaz felsefesiyle acaba doldurabildi mi? Bu soruya olumlu cevap vermek imkansızdır. Çünkü, ilk önce, felsefe alanında öyle bir boşluk pek yok gibidir. J. -P. Sartre'dan çok önce, Tanrı - tanımazlığı işlemeyi deneyen bir sürü filozoflar olmuştur. Bunun için de, böyle bir boşluktan bahsetmek sözkonusu olamaz. Ayrıca, felsefe tarihinde, her ne kadar oportünist bir davranışa benziyor gibi ise de; Tanrı'yı kabul etmek deliller yönünden, O'nu reddetmekten daha isabetlidir. Nitekim, J. -P. Sartre bir yerde şöyle yazıyor: «Tanrı'ya ihtiyacım vardı, verdiler ne aradığımı bilemeden aldım O'nu. Yüreğimde kök salmadığı için, bir sürü sıkıntıyla yaşadım içimde, sonra öldü. Bugün bana O'ndan söz edildiğinde, eski bir güzele rastlayan yaşlı bir delikanlının üzüntüsüz gönül hoşluğuyla: —Elli yıl önce, o anlaşmazlık o yanılma olmasaydı, aramızda bir şeyler olabilirdi— diyorum»²³.

Felsefenin ölümsüz problemleri olarak gördüğümüz; «Sorumluluk», «Gerçek», «Ölümsüzlük» ve «Mutlak Varlık» gibi konularda düşüncelerini incelemeye çalıştığımız iki filozoftan biri olan Sokrates, ölümden bu yana yüzyıllar geçmiş olmasına rağmen hâlâ başka şartlar altında bile olsa iyi ile kötünün, inananla inanmayanın, doğru bildiğinden ayrılmayanla iki yüzünün çarpışmasının unutulmaz bir şahididir, bir ilham kaynağıdır²⁴. J. -P. Sartre ise; kendi ifadesiyle devrimizin insanlarına, bu yüzyılın yavaş yavaş geçip gittiğini duyurmakta, onların hem çağımızı bir tanık gibi dışardan görmelerini, hem de emeği geçtiği için, yüzyılımızın kaderine katlanmalarını istediğinden²⁵, Sokrates kadar olmasa bile, yine de uzun yıllar kendisinden bahsettirebileceği anlaşılmaktadır.

22) Simone de Beauvoir; Veda töreni ve Jean Paul Sartre'la söyleşiler, s. 580.

23) J. -P. Sartre; Sözcükler, Çev. Bertan Onaran, 1969 İstanbul II. Baskı. s. 74.

24) Platon; Sokrates'in Müdafaası, giriş.

25) J. -P. Sartre; Saygılı Yosma, Çev. Orhan Veli Kanık İst. 1961, s. 11.